

УДК 657.1

Осадча Г.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Національного університету харчових технологій

Степанюк А.В.

студентка
Національного університету харчових технологій**ЗБИТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ****UNPROFITABLENESS OF COMPANIES
AS A FORM OF MANIFESTATION OF THE «SHADOW» ECONOMY****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено сутність та особливості тіньової економіки. Досліджено взаємозв'язок тінізації економіки та збитковості вітчизняних підприємств. Проаналізовано недоліки спрощеної системи оподаткування. Визначено вплив та застосування кожної групи спрощеної системи оподаткування з метою оптимізації податку на прибуток. Запропоновано основні напрями ефективного механізму функціонування податкової системи та детінізації економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, збитки, податкова оптимізація, спрощена система оподаткування, податок на прибуток, офшорні зони.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована сущность и особенности теневой экономики. Исследована взаимосвязь тенизации экономики и убыточности отечественных предприятий. Проанализированы недостатки упрощенной системы налогообложения. Определено влияние и применения каждой группы упрощенной системы налогообложения с целью оптимизации налога на прибыль. Предложены основные направления эффективного механизма функционирования налоговой системы и детенизации экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, убытки, налоговая оптимизация, упрощенная система налогообложения, налог на прибыль, офшорные зоны.

ANNOTATION

In article the essence and characteristics of the shadow economy. The interrelation between the shadow economy and the unprofitable of domestic enterprises. In the article analyzed shortcomings of the simplified tax system. The influence of each group and using the simplified taxation system to optimize the income tax. The specified a main directions of the mechanism of the tax system and the deshadowing of the economy.

Keywords: shadow economy, losses, tax optimization, simplified system of taxation, income tax, offshore.

Постановка проблеми. Тіньова економіка багатьма країнами визнається однією з основних загроз економічній безпеці. Вона суттєво гальмує соціально-економічні перетворення та негативно впливає на імідж країни. Тому проблема «детінізації» економіки є актуальною не лише для України, а й для широкого кола інших країн. Їй особливо в умовах нарощення конфліктного потенціалу геополітичної ситуації у світі та посилення загроз від міжнародного тероризму, економічними наслідками яких серед інших є зростання ризиків для бізнесу втратити капітал, це і стимулює до використання тіньових схем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тіньової економіки присвяче-

но роботи багатьох вітчизняних та закордонних учених-економістів, зокрема, З. Варналій, В. Вишневський, К. Гиннес, Д. Енсте, І. Мазур, М. Олсон, Е. Панкратова, О. Приймак, В. Ткаченко, Б. Данилишин, О. Турчинов, Ф. Шнайдер та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на велику кількість наукових доробок цієї проблематики, вченими-економістами недостатньо досліджено взаємозв'язок тіньової економіки та рівень збитковості підприємств.

Мета статті полягає в аналізі поняття тіньової економіки, виявленні основних недоліків спрощеної системи оподаткування, їх вплив на мінімізацію податків та фіктивну збитковість підприємств, а також пошук шляхів ефективного механізму функціонування податкової системи на сучасному етапі та формування напрямів детінізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досить значну частку економіки України займає тіньовий сектор, існування якого зумовлено корисливими цілями, бажанням різними шляхами організації підпільного виробництва, незаконного перепродажу товарів та послуг, приховування доходів, використання механізмів недобросовісної конкуренції, та іншими діями отримати додатковий, прихований від сплати податків прибуток.

Сьогодні, на жаль, жодна галузь економіки не позбавлена впливу тіньової економіки. Її розміри багато в чому визначаються тим, який в країні економічний порядок: при сильній владі, кращій законодавчій базі та організованому управлінні тіньовий сектор економіки незначний і, навпаки [1].

Згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18 лютого 2009 р., розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється за такими методами (за січень – вересень 2015 р.):

– метод «витрати населення – роздрібний товарообіг» – рівень тінізації економіки становить 54% обсягу офіційного ВВП;

- за методом збитковості підприємств – 33% обсягу офіційного ВВП;
- монетарний метод – 30%;
- електричний метод – 34% обсягу офіційного ВВП.

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору). Тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (відсоток обсягу офіційного ВВП) має значення 40%, у країнах ЄС (2014 р.) середнє значення становить 18,3% [2]. Наприклад: Австрія – 8,2%, Франція – 12,4%, Чехія – 15,1%, Польща – 23,3%, Румунія – 28%, найбільш «тінізованою» країною визнано Болгарію – 30,6%.

Для подальшої співпраці із ЄС, залучення іноземних інвестицій та збільшення мільярдних надходжень до бюджету, які так потрібні в нинішньому економічному становищі, необхідно максимально детінізувати бізнес в країні.

Так, згідно з даними Державної служби статистики України, 40,3% великих та середніх підприємств за січень – вересень 2015 р. отримали збитки [3]. Постає питання: яка ж частка збиткових підприємств є реальною, а яка відходить в тінь? Однозначно говорити про це неможливо.

На сучасному етапі економічних відносин зростання збитків вітчизняних підприємств є об'єктивним наслідком впливу низки чинників, зокрема:

- руйнація значної частини виробничої та транспортної інфраструктури внаслідок військових дій на сході країни;
- втрата вітчизняними підприємствами економічних позицій на зовнішніх ринках через падіння світових цін, а також на ринку Російської Федерації внаслідок застосування зовнішньоторговельних обмежень;
- підвищення витрат виробництва через девальвацію національної грошової одиниці;
- зростання тарифів на електроенергію та газ для промислових споживачів;
- скорочення внутрішнього попиту.

Проведемо графічну паралель між рівнем тіньової економіки та величиною фінансового результату діяльності підприємств (прибутку чи збитку) за видами економічної діяльності (див. рис. 1) [3; 4].

З рис. 1 видно, що існує певна залежність між зазначеними показниками. Так, сільське, лісове та рибне господарство найприбутковіше і тому рівень тінізації найменший, і навпаки, операції з нерухомим майном з високим рівнем збитковості та тінізації. Проте не слід ототожнювати ці поняття.

Збиток – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [5].

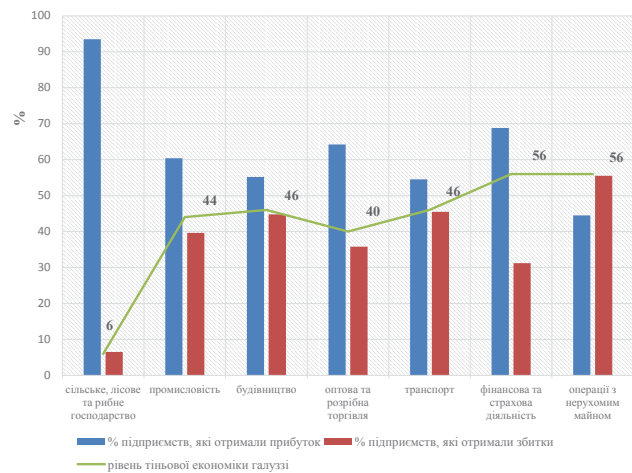

Рис. 1. Рівень збитковості та тінізації економіки за видами економічної діяльності, січень – вересень 2015 р.

Тіньова економіка (тінізація) – господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а отже, не зображена в офіційній статистиці. Тіньові підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки [6].

Від цього значних втрат зазнає дохідна частина державного бюджету України, яка утворюється за допомогою податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій і доходів цільових фондів. Податкові надходження є основними та домінують у системі доходів бюджету, що зумовлено сутністю податків як фіскальних інструментів держави.

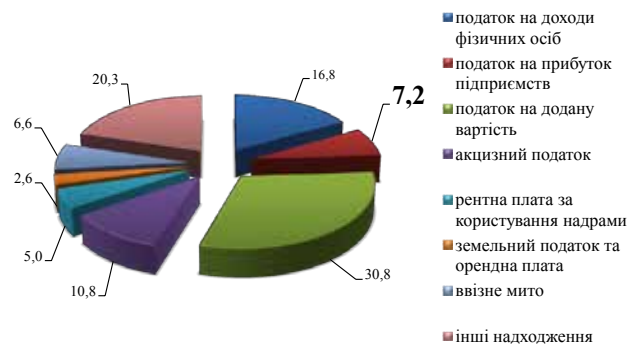

Рис. 2. Надходження до зведеного бюджету України, січень – вересень 2015 р.

Щодо податку на прибуток підприємств, то у 2015 р. він посідає лише 4-те місце серед податкових надходжень до бюджету після податку на додану вартість (ПДВ), податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) та акцизного податку (див. рис. 2.) [7]. Частка цього податку в 2015 р. становила приблизно 7,2%, у 2014 – 8%, у 2013 р. – 16%. Порівняно з 2013 р. частка зменшилась майже вдвічі, що говорить про втрату його ваги та про перекладання тягаря оподаткування на населення, хоча ще декілька років тому податок на при-

буток мав вагоме значення у структурі податків. До цього привело неефективне адміністрування податками та збільшення питомої ваги збиткових підприємств, у тому числі тінювих.

Що ж спонукає вітчизняні підприємства навмисно приховувати свої прибутки та водночас недотримувати мільярди до бюджету?

Розглянемо основні чинники – причин відтоку коштів у тінювий сектор шляхом фіктивної збитковості суб'єктів господарської діяльності:

1. Недоліки податкової політики. Сучасна податкова система зосереджена на максимально-му залученні надходжень до бюджету, не врахо-

вуючи можливі негативні наслідки надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян. Досить поширеним явищем є проблема подвійного оподаткування дивідендів, коли спочатку підприємство сплачує податок на прибуток у розмірі 18%, а потім підлягають оподаткуванню, і дивіденди податком на доходи фізичних осіб становлять 5% або 18%.

2. Недостатньо ефективна робота фіскальних органів підвищує можливість ухилення від сплати податкових та митних платежів.

3. Високі витрати ведення легального бізнесу. На сьогодні в Україні одним з найбільш

Таблиця 1

Спрощена система оподаткування як механізм податкової оптимізації

Група	Ставка та основні вимоги	Сфера застосування
I група	Ставка – до 10% мінімальної заробітної плати. Для фізичних осіб, які не можуть використувати найману працю; річний дохід – до 300 тис грн. Роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках, надання побутових послуг населенню	Майже не використовується у схемах з оптимізації податків та є досить продуманою й узгодженою з точки зору європейської практики
II група	Ставка – до 20% мінімальної заробітної плати. Для фізичних осіб, кількість найманих працівників не більше 10, річний дохід – до 1,5 млн грн. Надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та населенню; виробництво та продаж товарів; ресторанне господарство	1 спосіб: юридичні особи на загальній системі продають з маленькою націнкою товар на своїх суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) 2 групи, які потім реалізують кінцевому користувачу з більшою націнкою, сплачуючи при цьому набагато менше за рік (єдиний соціальний внесок + єдиний податок). 2 спосіб: власник магазину чи ресторану з товарообігом 15 млн., використовує СПД 2 групи, замінюючи протягом року 10 різних підставних фізичних осіб. 3 спосіб: коли суб'єкт підприємницької діяльності 2 групи є посередником між замовниками-населенням та фактичним виробником товарів чи послуг. У цій схемі юридична особа також реєструє «своїх» СПД 2 групи, приймає на них кошти, залишає торгіву націнку, а дохід, що дорівнює майже собівартості перераховується на юридичну особу (туристичний бізнес). Крім того, не можливо встановити факт реального товарообігу, який у багатьох випадках далеко перевищує 1,5 млн грн (на ринках у роздрібній мережі)
III група	Ставка – 3% (для платників ПДВ), 5% (для неплатників ПДВ). Для фізичних та юридичних осіб, які мають дохід до 5 млн грн. Кількість найманих працівників – необмежена. Сфера застосування – всі види діяльності з урахуванням обмежень пункту 291.5 ПКУ	Найбільш поширена група для оптимізації податків на заробітну платню та податку на прибуток. Використовують для зняття готівки як альтернативу «обналу» шляхом здійснення фіктивних операцій, пов'язаних із наданням послуг СПД 3 групи для підприємців загальної системи оподаткування. Здійснюється перерахунок коштів за ніби то отримані послуги, при цьому СПД 3 групи сплачує 3% або 5% загальної суми доходу, а підприємець на зальній системі оподаткування відносить цю суму до складу операційних витрат і водночас зменшує базу оподаткування податком на прибуток. Також широко використовується для бізнесу, де надаються послуги, місце надання яких визначено ст. 186 ПКУ за межами України (наприклад ІТ сфера, послуги для нерезидентів). При цьому юридичні особи не сплачують ПДВ і майже не сплачують податок на прибуток та податки із заробітної плати. Для оптимізації податків на заробітну плату роботодавець змушує робітника зареєструватися платником єдиного податку і переводить взаємовідносини з ним на контрактну форму співробітництва
IV група	Ставка – 0,16–5,4 нормативно грошової оцінки 1 га землі залежно від виду земель. Для сільськогосподарських підприємств, у яких частка с/г товаровиробництва за попередній податковий рік не менше 75%	Розроблена для сільськогосподарських товариств, майже не використовується для податкової оптимізації

складних і малоефективних регуляторів економічної діяльності є процес надання суб'єктам підприємницької діяльності різного роду ліцензій та дозволів.

4. Недосконалість законодавства у сфері економічних злочинів, корупція в державних органах та низький рівень правової культури.

5. Отримання нелегальної готівки з метою використання у тінювих операціях, виплатах заробітних плат «у конвертах» тощо.

6. Нестабільне політичне середовище.

Через вплив цих та інших факторів вітчизняні підприємці прагнуть знизити отримані доходи шляхом неповного відображення результатів фінансово-господарської діяльності та здійснення угод без належного документального оформлення. Це стає одним зі способів виведення коштів у тінювий обіг.

Застосування недосконалої, на нашу думку, спрощеної системи оподаткування дає змогу цілком законним способом мінімізувати податкові платежі. У табл. 1 наведено реальні приклади застосування тієї чи іншої групи єдиного податку для податкової оптимізації суб'єкта господарювання на загальній системі оподаткування.

Як бачимо з табл. 1, найбільш прозорими та продуманими для спрощеного оподаткування є I та IV групи.

Існування III групи єдиного податку досить часто зводиться до того, що підприємці загальної системи оподаткування використовують її для оптимізації податків шляхом перерахування коштів на рахунки СПД цієї ж групи за ніби то отриманні послуги (юридичні, маркетингові, транспортні, аудиторські, консультаційні тощо), які надалі показані в рахунках 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності», при цьому СПД сплачує 3% або 5% замість 18%. Навмисне збільшення величини витрат приводить до того, що значна частка підприємств не показує свої реальні доходи, сплачує набагато менше податку на прибуток, стає збитковими та йде в «тінь».

Згідно з даними Державної служби статистики України, дійсно, питома вага операційних витрат займає досить велику частку (див. рис. 3).

Розглянемо іншу ситуацію: наприклад, за 2016 р. об'єкт господарювання на спрощеній системі оподаткування (III група, платник ПДВ) та підприємець на загальній системі отримують однакову величину чистого доходу – 4 млн грн. Витрати, пов'язані з отриманням цього доходу, становлять в обох випадках – 2 млн грн. Тоді розмір єдиного податку становить: $4\,000\,000 \times 0,03 = 120\,000$ грн, а величина податку на прибуток для підприємця на загальній системі оподаткування – $(4\,000\,000 - 2\,000\,000) \times 0,18 = 360\,000$ грн. Це у 3 рази більше (на 300%), ніж у спрощеній системі оподаткування.

Очевидна несправедливість такої системи оподаткування та порушення одного з головних

принципів оподаткування – соціальної справедливості, визначеної ст. 4 ПКУ [8].

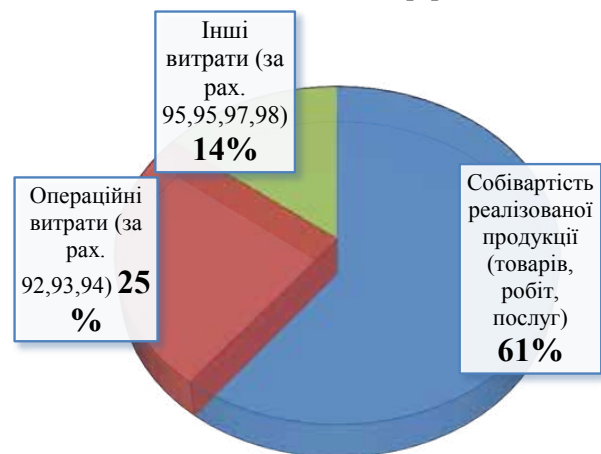

Рис. 3. Структура витрат великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності, січень – вересень 2015 р.

Отже, необхідність реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності сьогодні є одним із найбільш дискусійних і водночас важливих напрямів податкової реформи. Відсутність будь-яких суттєвих кроків щодо реформування спрощеної системи оподаткування протягом тривалого періоду обумовлена тим, що це питання зачіпає інтереси майже 2,5 млн громадян (1,3 млн підприємців та 1,2 млн найманих працівників), а отже, будь-які ініціативи у цій сфері, особливо непопулярні, завжди знаходяться під тиском політичних чинників. Тому через недосконалість спрощеної системи оподаткування негативні наслідки відчувають і бізнес, і уряд [9].

Говорячи про тінюву економіку, неможливо виділяти лише недосконалість спрощеної системи оподаткування, також потрібно згадати та узагальнити всі інші форми прояву тінізації економіки та їх наслідки, зокрема:

1. Кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, розкрадання, тощо), нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда) – призводить до криміналізації суспільства та підриву довіри внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

2. Тінізація земельних відносин – наявність незаконного захоплення земель і зміна їхнього цільового призначення, стихійна забудова тощо.

3. Корупція та незаконна приватизація державної власності – недовіра до органів державної влади.

4. Офшорні зони – один із варіантів законної несплати податків або зниження їх суми до мінімуму, загалом мається на увазі перетікання капіталу в будь-яку країну з низькою або нульовою податковою ставкою на всі або окремі категорії доходів, певний рівень банківської або комерційної секретності, мінімальну або повну відсутність резервних вимог центрального бан-

ку або обмежень у конвертованій валюті, що приводить до витоку інвестицій та зменшення податкових надходжень.

5. Виплата заробітної плати «в конвертах» та неофіційне працевлаштування – рівень неформальної зайнятості у 2015 р. становив 26,4%. У вікових групах найвищий рівень тіньової зайнятості був характерний для молоді 15–24 р., тобто 35,8%, та для осіб у віці 60–70 р., 36,2% [10].

Висновки. Отже, пошук шляхів ефективного механізму функціонування податкової системи та формування напрямів детінізації є необхідним для сучасного етапу економіки та повинен включати такі напрями:

- відновлення довіри бізнесу до податкових органів і до держави в цілому. Підприємець має усвідомити, що треба сплачувати податки, та вірити в те, що держава поверне отримані податки як загальнодержавні, соціальні та інші проекти (освіта, медицина, правоохоронні органи);

- реформування податкового законодавства має відбуватися відповідно до євроінтеграційних процесів України й спрямовуватися на розвиток підприємництва, покращення бізнес-середовища та інвестиційного клімату;

- на законодавчому та виконавчому рівнях має бути закріплена справедлива система оподаткування та неухильне виконання кожним визначеного ст. 67 Конституції України обов'язку щодо сплати податків і зборів у порядку й розмірах, встановлених законом;

- підвищення ефективності управління державними фінансами – впровадження системи контролю за державними коштами та створення ефективного механізму притягнення до відповідальності;

- удосконалення зовнішньоекономічної діяльності;

- боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення.

Таким чином, єдиний спосіб легалізації економіки України – зробити легальні умови ведення бізнесу конкурентними з тіньовими.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шнейдер Ф. Теневая экономика: размеры, причины роста и следствия / Ф. Шнейдер, Д. Энсте // Аргументы и факты. 2001. – № 17. – С. 6–11.
2. Бетлій О. Спрощена система оподаткування в Україні: оцінка в контексті сучасних реалій / О. Бетлій, І. Бураковський, К. Кравчук // Лідерство в економічному врядуванні. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slideshare.net/USAIDLEV/c-52884036>.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua>.
5. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. Тіньова економіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тіньова_економіка
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua/news/bjuzhet/dohidna-politika>.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями від 1 січня 2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. Молдован О. Щодо реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності / О. Молдован // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niss.gov.ua/articles/217>.
10. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/126357.html>.